

Відгук

про дисертацію Кухарчишин Марії Іванівни
«Семантична деривація в українській біологічній термінології»
на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

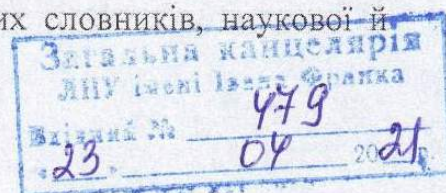
Одним із важливих елементів духовної культури є мова – акумулятор знань і соціального досвіду. На думку П. Мирного, це «жива сходи́нка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя і свої сподіванки, розум, досвід, почуття». Вищим породженням людської думки є наукова термінологія, оскільки саме в ній яскраво простежується зв'язок розвитку лексичної системи мови з історією матеріальної культури народу.

Розвиток знань та назв на позначення спеціальних понять у східних слов'ян сягають дохристиянської Русі, які формувалися під впливом їхнього практичного досвіду: господарської діяльності, спостережень над рослинним і тваринним світом під час полювання, збирання їстівних та лікарських рослин тощо. Науковий підхід до питань розвитку живої природи розпочався з появою мікроскопа. У зв'язку з цим виникли нові галузі біології: морфологія, ембріологія, гістологія та багато інших (на сьогодні їх понад 50). Розвиток біологічної термінології (далі – БТ) відбувається у нерозривному зв'язку з розвитком інших наук: геології, механіки, фізики, медицини, техніки та багатьох інших.

Оскільки БТ є одним із найдавніших пластів термінологічного словника нашої мови, в ній відбилися майже всі основні засоби словотворення: афіксація, композиція, вторинна номінація та ін.

Опонована дисертаційна праця М.І. Кухарчишин «Семантична деривація в українській біологічній термінології» присвячена комплексному аналізу особливостей семантичної деривації (далі – СД) на тлі процесів термінізації, транстермінізації та детермінізації в різних терміносистемах.

Дериваційне дослідження виконано на великому фактичному матеріалі, скрупульозно дібраному з фахових та загальномовних словників, наукової й

художньої літератури, засобів масової інформації (далі – ЗМІ), (загальна кількість лексем становить 1000 одиниць) у межах комплексної наукової теми «Українська мова у просторі і часі: лінгводидактичний, прагматичний та культурологічний аспекти» (реєстраційний номер 0118U000618) кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Грунтовне оволодіння науковим апаратом (бібліографія містить 310 позицій) уможливило авторці послідовно окреслити мету та завдання, що полягають у обґрунтуванні теоретико-методологічних засад семантичної деривації в біологічній термінології, з'ясуванні зовнішньо- і внутрішньомовних чинників СД в аналізованій терміносистемі; простежити процес термінізації термінів інших терміносистем у БТ та їхню міграцію до інших терміносистем та загальноживану мову; виявленні процесів детермінологізації біологічних одиниць, переходу термінів у загальний вжиток.

Визначена дослідницею мета дослідження обумовила структуру роботи, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, семи додатків. Повний обсяг роботи – 247 стор.

У вступі традиційно обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення, подано інформацію про апробацію отриманих результатів.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження семантичної деривації в українській біологічній термінології» окреслено теоретичні підвалини дослідження та методологічні засади аналізу БТ а аспекті семантичної деривації. Проблема СД була в полі зору Н. Непийводи, І. Ковалика, І. Кочан, Д. Мазурик, О. Стишова, Н. Тропіної та ін., в яких висловлено різні погляди щодо суті СД. Зокрема Н. Непийвода семантичну деривацію вважає одним із найраціональніших шляхів збагачення лексичної системи мови, що забезпечує вимогу економності мовних засобів. А. Залізник суть СД вбачає у відношенні семантичної похідності, які зв'язують між собою різні значення одного слова на рівні синхронної полісемії.

На основі критичного аналізу наукових джерел М.І. Кухарчишин запропонувала власне робоче визначення поняття СД «як процес семантичної еволюції слова, що зумовлює розбудову його семантичної структури, є наслідком взаємодії зовнішньо- і внутрішньомовних чинників та позначається на всій лексико-семантичній системі мови». Семантична деривація поєднує в собі кілька лінгвістичних напрямків: семасіології, ономасіології, функційної та когнітивної лінгвістики.

Семантичний розвиток значень відбувається в 2-х напрямках: 1) за рахунок зміни денотата, за якого на перший план виступає метафора; 2) напрям, зумовлений поглибленням сигніфіката внаслідок взаємодії системи значень слів і наукових понять, що породжує полісемію мовного знака.

Процесові термінізації загальноживаної лексики в біологічній термінології в контексті національного й міжнародного термінотворення присвячений другий розділ, в якому проаналізовано особливості термінізації загальноживаних слів у БТ. Статус термінізації М.І. Кухарчишин визначає як семантичний процес найменування нового поняття в БТ, за якого семантичної еволюції зазнають слова загальноживаної мови. Дослідницею виділено 15 тематичних груп лексики, використовуваних для позначення біологічних понять. З-поміж них: назви предметів побуту (*лійка, чашечка*), одягу та його частин (*мантія, пояс*), вмістилищ (*коробочка, кошик*), речовин (*сироватка, сік*), процесів дій (*схрещування*), абстрактних понять (*сон, спокій*) та ін.

Одним із найпоширеніших способів СД є метафоризація та метонімізація. Метафоризація полягає в зміні семантики загальноживаного слова внаслідок доповнення його терміним змістом або навантаження новим лексичним значенням. Метафоричні перенесення відбуваються за зовнішньою подібністю. За метонімізації форма мовної одиниці переноситься з одного об'єкта на інший на основі їх суміжності (просторової, атрибутивної та іншого характеру): процес – результат, процес – метод, процес – предмет, предмет – процес.

Термінізацію в контексті міжнародного термінотворення охарактеризовано як альтернативу запозичення термінів. Зберігаючи народну основу, БТ не може обійтися без запозичень, оскільки в ній міжмовні контакти

найбільш виразні. На її формування на ранньому етапі значний вплив мали грецька та латинська мови, пізніше західноєвропейські мови: французька, німецька, англійська та ін. Запозичення, з одного боку, значно поповнювало національний мовний словник, а з іншого – сприяло виробленню своїх національних засобів для передавання спеціальних понять.

Одним із термінотворчих прийомів у науковій мові, в тому числі й БТ, реалізується на основі інших терміносистем, явище транстермінізації недостатньо висвітлено в мовознавчих працях. Міграцію з однієї системи в іншу називають ретермінологізацією (Н.Г. Наконечна, О. Кринець), транстермінізацією (О. Винник, А. Грицьків), вторинною номінацією (Л. Томіленко, Л. Симоненко, Л. Шевченко), трансспеціалізацією (А. Зацний). Транстермінізацію дослідниця визначає «як процес найменування нового поняття в БТ, за якого семантичної еволюції зазнають терміни інших наукових галузей» (математики, фізики, хімії, техніки, медицини та ін.). Опрацювавши великий фактичний матеріал, дослідниця висновує явище транстермінізації як відбиття сучасних тенденцій розвитку науки, зокрема процесів інтеграції та диференціації, провідним із яких уважають інтеграцію.

Поряд із термінізацією загальноновживаних слів для БТ характерним є явище детермінації, процесу міграції їх за рамки відповідних терміносистем. Однією з перших на механізм детермінації, її етапи та різновиди звернула увагу Н. Непийвода у дисертаційному дослідженні «Детермінологізація як результат взаємодії загальнолітературної та термінологічної лексики» (1983). Серед причин її виникнення авторка виокремила екстралінгвальні чинники: збільшення потоку інформації, рівня освіченості тощо, та мовні чинники – тенденція до економії, поступове вдосконалення можливостей людського мислення, що лежить в основі формування значень; прагнення до диференціації понять, оновленню образності.

Інтенсивний розвиток біологічних наук зумовлює швидкі темпи адаптації термінів у загальномовному просторі, зокрема введення БТ у мову художньої літератури, наукової фантастики, поезії, що є ефективним прийомом її інтелектуалізації. Широкого використання біологічна термінологія набула в

ЗМІ та представлення її в загальномовних тлумачних словниках СУМ-11, СУМ-20, в яких, за даними дослідників, засвідчено терміни (близько 70 наук). Термінофонд СУМ-20 становить 25 тисяч одиниць.

Підводячи підсумки комплексного аналізу семантичної деривації в українській біологічній термінології, М.І. Кухарчишин переконливо доводить, що процес семантичної еволюції слова зумовлює розбудову його семантичної структури, є наслідком складної взаємодії зовнішньо- і внутрішньомовних чинників. СД реалізується в кількох типах: загальномовна мова – біологічна термінологія (термінізація); БТ – загальномовна мова (детермінізація); терміносистема інших галузей – БТ (транстермінізація).

Семантична деривація – це процес еволюції слова, що зумовлює розбудову його семантичної структури.

Спостереження та висновки, зроблені в дисертаційному дослідженні, слугуватимуть підґрунтям для теоретичних студій з українського термінознавства, створенні профільних підручників і навчальних посібників, викладанні лекційних курсів із лексикології.

Дисертаційне дослідження М.І. Кухарчишин «Семантична деривація в українській біологічній термінології» є самостійним, завершеним дослідженням, виконаним на належному науковому рівні.

Основні її положення відбито в 10-ти публікаціях, з яких – 7 у наукових фахових виданнях; 1 – в іноземному виданні; 2 – у додаткових виданнях. Автореферат і опубліковані статті відбивають основні теоретичні положення та практичні здобутки виконаного дисертаційного дослідження.

Оцінюючи в цілому дисертаційну працю М.І. Кухарчишин позитивно, в плані побажань звертаємо увагу автора на одну з найважливіших проблем сучасного термінознавства – проблемі в нормування сучасного термінолексикону в цілому і біологічного зокрема, яке відбувається на поняттєвому та словотвірному рівнях. Тенденція до відновлення питомо українських форм слововживання вносить певну нестабільність у вживанні віддієслівних іменників, утворених за допомогою суфіксів **-к(а)** і **-ння** (*обробка – оброблення*), витіснення іншомовного суфікса **-альний** заміною на

-ійний (функціональний – функційний), заміна префікса **обез-** на **зне-** в словах на позначення видалення, знищення чого-небудь (обезболення – знеболення) та ін., що спричиняє певну нестабільність у мові, яка, до речі, спостережена і в роботі.

На жаль, у роботі наявні окремі стилістичні огріхи: *тягне за собою* замість *має наслідком*; *піддається свідомому втручання* замість *зазнає свідомого втручання*; *перетворення* замість *переходу* загальноживаних слів до розряду термінів та ін., друкарські помилки.

У роботі часто наводяться цитати з енциклопедії «Українська мова» з покликаннями лише на сторінку, не зважаючи на їхнє авторство. Прізвища авторів і назви використовуваних статей мають бути в Списку використаної літератури.

Висловлені зауваження й побажання не мають концептуального характеру й жодною мірою не применшують наукового дослідження.

Дисертація М.І. Кухарчишин «Семантична деривація в українській біологічній термінології» відповідає вимогам ДАКу до кандидатських дисертацій, а її автор Марія Іванівна Кухарчишин заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

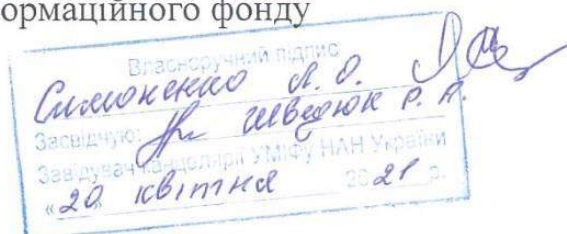
Офіційний опонент

кандидат філологічних наук, професор,

провідний науковий співробітник

Українського мовно-інформаційного фонду

НАН України

Л. О. Симоненко